

**INTER
LINIE**

ERFGD ZKT KNSTNR

Ontmoetingsdag Inter_Linie 18 november 2023

In dit verslag geven we graag een terugblik op de 1e ontmoetingsdag van Inter_Linie. Deze had de vorm van een speeddate tussen kunstenaars en militair erfgoedlocaties. Ook wie er niet bij kon zijn vindt hier de nodige informatie om bij de volgende stap aan te sluiten.

Zo verliep de dag:

Locatie: Vestinglaan 55, Binnenfort Fort 5, 2650 Edegem

Programma:

14 uur inloop, welkomstwoord

14.30 uur: handleiding speeddate

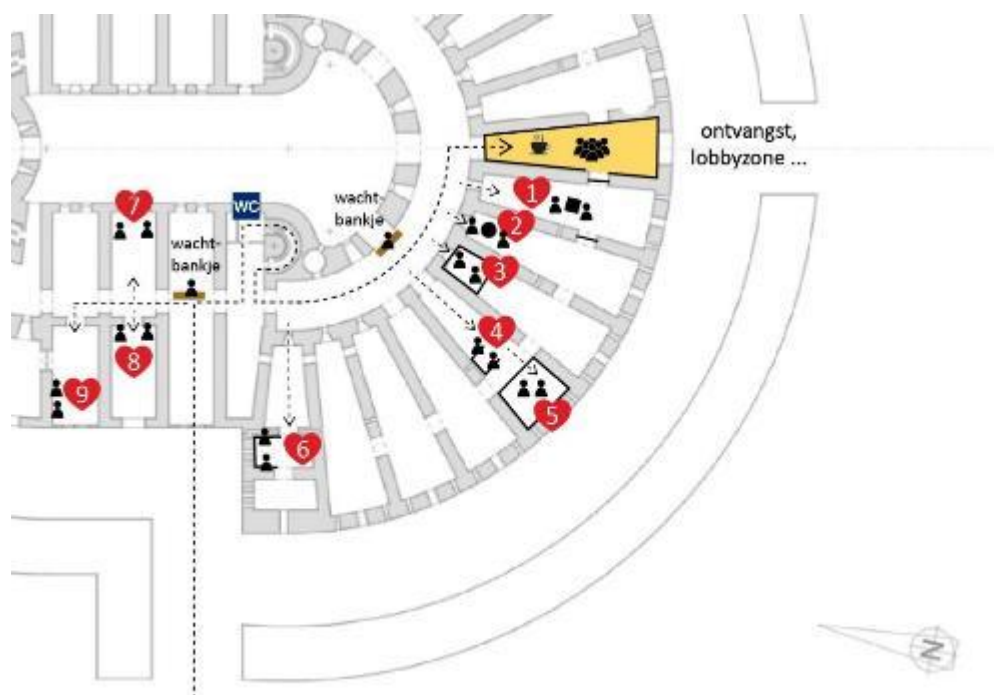
14.45 uur: speeddates deel 1

15.45 uur: pauze

16 uur: speeddates deel 2

18 uur (ongeveer): einde

Plattegrond:

**INTER
LINIE**

Voorstelling project

Inter_Linie is een [project Bovenlokale Cultuurwerking](#) dat loopt tot eind 2025 (3 jaar). Inter_Linie gaat uit van zes erfgoedcellen (De Zuidrand, Interwaas, Erfgoed Voorkempen, Kempens Karakter, Rivier&Land en Erfgoedlab Antwerpen) met als aanspreekpunt Erfgoed Voorkempen.

‘Vesting Antwerpen’ heeft een lange en boeiende geschiedenis, van de middeleeuwse stadsomwalling tot de Antitankgracht in de Voorkempen. Het militair erfgoed trekt natuurlijk niet alleen historici en vleermuizen aan. Ook kunstenaars laten zich graag inspireren door de relictten in het landschap die aangelegd werden om de stad te verdedigen. Inter_Linie is een cultuurproject dat creatievelingen wil uitdagen om iets te doen met de Antwerpse verdedigingslijnes.

Met INTER_LINIE inspireren we kunst- en cultuurmakers om met lokaal erfgoed aan de slag te gaan. Hoe kan een fort, en de verhalen die eraan verbonden zijn, inspirerend werken voor de kunst- en cultuurmaker? Hoe kan het lokaal erfgoed op haar beurt versterkt worden door deze culturele invulling?

Doel:

- Jaar 1 (2023): inventariseren en netwerkopbouw
- Jaar 2 (2024): uitbouw van de matchmaking
- Jaar 3 (2025): versterken en verduurzamen

Voorstelling van de 9 militair erfgoedlocaties

Zie ook de [posters in de brochure](#) (download de brochure via onze website).

De deelnemers gingen in kleine groepjes langs de verschillende lokalen, waar de erfgoedlocaties zich kort voorstelden aan de hand van posters met trefwoorden en foto's, vervolgens konden er specifieke vragen gesteld worden. Wie interesse had in een locatie kon één van haar/zijn naamkaartjes in de brievenbus steken. De [gesprekken werden samengevat in een Graphic Recording](#) door Joyce van Visuality. Deze kan je in hogere resolutie bekijken op onze website. Hieronder lees je bijkomende informatie die de notulist van dienst nog wou delen.

**INTER
LINIE**

Fort Edegem

- Ervaring met tentoonstellingen in KNSTWRK: ruwe ruimten, vocht en dus niet geschikt voor fragieler materiaal. Kan ook een grote troef zijn voor beeldend kunstenaars.
- Rechter halve caponnière als plek voor creatie: droger, lange gang enerzijds en grote ruimte (kruithelder) anderzijds. Elektriciteit aanwezig, warmte minder.
- Ervaring met theater.
- De link met de bioklas (milieu-educatie) werd enkele keren gelegd.
- Er werd gehamerd op het feit dat er niet gehamerd mag worden aan het fort: bestaande gaten ed gebruiken kan, nieuwe maken absoluut niet. Maar ook hier al wel wat ervaring om creatieve oplossingen te bekomen.
- Fort 5 lijkt geschikt voor zowat alle kunstvormen. De gemeente blijft wel steeds eigenaar en beslist.

**INTER
LINIE**

Fort Hoboken

Uit de gesprekken:

Uitdagingen:

- Door de klimatologische omstandigheden geen match voor schilders en/of kunst met fragile elementen: hout, papier ,....
- Geen langdurige exposities: periode wel kort gebald in een weekend of max 3 weekends. Of tijdens de activiteiten van de gidsenwerking (2de zondag van de maand rondleidingen, erfgoeddag/ open monumentendag/ fortendag..). Dit heeft te maken met dat het binnenfort (reduit) niet vrij toegankelijk is en de gidsenwerking een vrijwilligersvereniging is.
- Er zijn nog andere verenigingen die gebruik maken van het reduit: binnenplein wordt gebruikt voor ceremonies, een sportclub heeft gebruikt een aantal lokalen om te sporten, regelmatig heeft door outfort een 'fortspel' plaats= teamspel met opdrachten doorheen het fort.

Wat zijn dan wel de mogelijkheden?

Geen hinder door habitatrictlijnen i.v.m. vleermuizen , Fort 8 is dus 'heel' het jaar beschikbaar

Kunsten

- Het parcours rond de natte gracht is volledig toegankelijk, je kan dus volledig rond het fort: wandel/loopparcours. Een kunstwerk rond / op dit parcours is zeker mogelijk: permanent zou mooi zijn of een vergankelijk kunstwerk ...
- Geen 24/24 toezicht dus werk best zo robuust mogelijk en 'hufter' proof 😊

**INTER
LINIE**

- Op de hoofdfrontweg zijn er ook mogelijkheden: hoofdfrontweg is dé toegangsweg om naar de feestzaal, jeugdhuis, sportschuur en sportclubs te gaan
- De natte gracht kan ook gebruikt worden als expositie/canvas er is wel een vissersclub die een deel van de gracht in concessie heeft (af te spreken met de vissersclub)
- Beeldhouwwerk, fotografie op werfdoek en/of canvas, op water/vocht -bestendig materiaal

Podiumkunsten / theater

- Mogelijkheden om een wandeltheater te maken langsheen verschillende lokalen of langsheen de natte gracht. Periode: een tot max drie weekends zaterdag/zondag af te spreken

**INTER
LINIE**

Fort Duffel

Opportunities

- Kleinschalig fort
- Zeer toegankelijk vanwege:
 - Onmiddellijke ligging aan de Mechelsebaan (verbindingsweg Lier-Mechelen)
 - De aanwezige brasserie (open +/- alle dagen 9u-23u, behalve maandag), waardoor het volledige fort zo goed al alle dagen te bezoeken is, en ook rolstoeltoegankelijk is
- Interessante ruimtes:
 - Heel het jaar door is zowel de parking, de openluchtruimte hierachter, de buitenwandeling langs de gracht (inclusief de 5 vlonders), alsook de toegangsbrug toegankelijk.
 - De architectuur van het fort leent zich bovendien goed om langs de buitenzijde op in te spelen. Naast de grote ruimte aan de voorzijde en de parking, alsook de gracht met vlonders, heb je vanaf de toegangsbrug zicht op de nissen aan weerszijden van de brug (waar de kazematten werden opgeblazen), maar heb je ook zicht op het dak van het fort waarop installaties kunnen worden geplaatst.
 - Tijdens de openingsuren van de brasserie is tevens de lange binnengang, de openluchtstraat, de brasserie, de verschillende tentoonstellingsruimtes en het natuurdomein op het eiland toegankelijk (*).

- Veel buiten- en binnenruimtes ter beschikking van diverse afmetingen, waaronder de gang met 20 meter lengte. Ook in de brasserieruimte kunnen kunstwerken (onder meer in de hoogte) geplaatst worden.
- Mogelijkheid om kunstwerken op te hangen zijn in enkele van de (buiten)ruimtes voorzien of kunnen voorzien worden.
- Op bijna alle locaties (incl. buiten, zoals in de nissen aan weerszijden van de brug) kan elektriciteit voorzien worden (voor spots, geluid, ...)
- Mogelijkheid om kunstwerken in ruimtes te plaatsen die via doorzichtig (artistiek) hekwerk zijn afgesloten (waarbij de vormgeving is afgestemd op de vleermuizen zodat zij ongehinderd van ruimte naar ruimte kunnen) zodat bezoekers de kunstwerken wel vanuit verschillende standpunten kunnen bewonderen, maar niet kunnen aanraken.
- Aanwezigheid van audiovisuele ruimte (met o.a. beamer, stoelen, ...) voor voorstellingen, ...
- De echo's in de gangen / het verstekend effect van geluid hierdoor maken het fort aantrekkelijk om ook met geluid aan de slag te gaan

Belangrijke kanttekening

- Beschermd monument: geen mogelijkheid tot rechtstreeks verankeren van kunstwerken in de (binnen)muren van het fort. Kunstwerken dienen indien binnen geplaatst op zichzelf te staan, of voorzien te worden van een exo-skelet.
- (*) Omwille van de vleermuizen is de bezoekbare buitenruimte in tussen oktober en april beperkt (de buitenruimte op het eiland wordt dan afgesloten). De openluchtstraat, brasserie en tentoonstellingsruimtes blijven wel het hele jaar door toegankelijk.
- Beperkt aantal ruimtes die klimatologisch afstelbaar zijn (de brasserie en enkele van de tentoonstellingsruimtes)

**INTER
LINIE**

Keizersbastion

Vragen van het publiek:

Is er een opgangstelsel op het plafond?

Die is niet standaard aanwezig, maar er zijn wel opties en mogelijkheden. Tijdens het Antwerp Art Weekend werd dit bv. reeds een keer gedaan. Toen werden er zeilen gespannen.

Waar zijn de vensters precies?

De parking is gelegen op -3. Het is vanop deze verdieping dat je doorkijk hebt naar het bastion via de vensters. Er is ook doorkijk mogelijk vanop verdieping -2. Verdieping -1 is de technische ruimte voor de brandweer. Je kan het bouwwerk dus zien vanuit de auto als je er langs rijdt, maar het is beter zichtbaar wanneer je er voorbij wandelt.

Heeft het bastion vrije toegang?

Nee, er is een vrije doorgang in de ruimte voorzien wegens veiligheids- en bewakingsnood. Er moet bij elke openstelling van de ruimte personeel aanwezig zijn ter permanentie. Een activiteit moet dus op voorhand worden afgestemd. Er kunnen bv. wel vaste toegangsmomenten voor activiteiten worden ingesteld. Bij het Antwerp Art weekend was dit ook een locatie die toegankelijk was voor bezoek.

Wat bevindt zich allemaal achter het glas?

Je kan op de foto's reeds een beeld krijgen van het bastion en zijn onderdelen, ook de achterzijde. Er zijn 3 grote pilaren en nissen.

Veiligheid van kunstopstellingen?

Het is een diepe kelderruimte, dus vocht is sowieso aanwezig. Er is ook altijd wel een kans op waterlekken. Er zijn reeds natuurlijke stalagmieten en stalactieten gevormd. De hele ruimte moet dus met de nodige zorg behandeld worden.

**INTER
LINIE**

Zit het Keizersbastion reeds in een stadswandeling?

Jawel, via de Stadsgidsen van Stad Antwerpen. Ook hier moet rekening worden gehouden met de nood aan permanentie wanneer er bezoek achter het glas wil gaan.

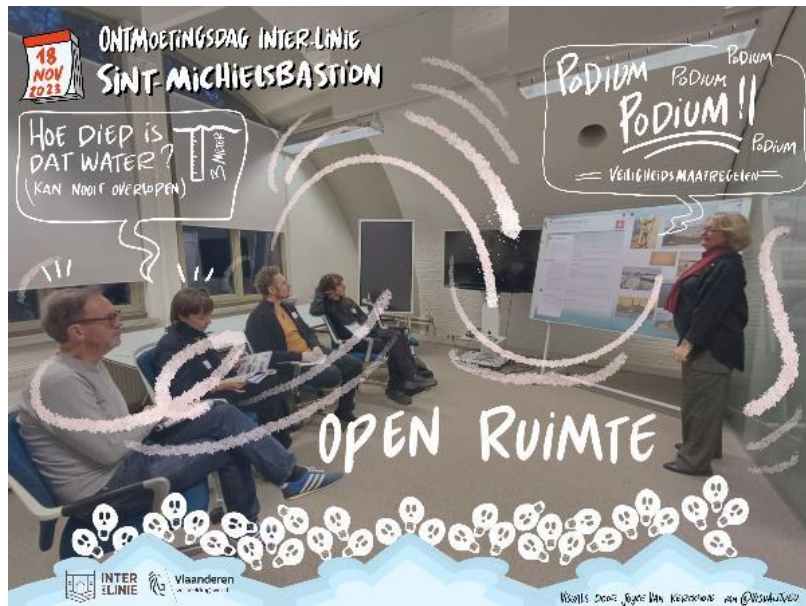
Wat met veiligheid en vandalisme aan Kunstwerken op deze locatie?

Minimaal, want de toegang wordt telkens bewaakt met permanentie.

**INTER
LINIE**

Sint-Michielsbastion

Vragen uit het publiek:

Waar is het Bastion precies gelegen?

Antwerpen Zuid, nabij St. Andrieskern op de Sint Michielskaai. Zuidelijker gelegen dan het M KHA. De locatie is openlucht en dus onderhevig aan de natuurelementen. Er is weinig ruimte om te schuilen. Cafés zijn wel nabij, maar niet op de kaaien zelf. Rondom het bastion is veel open wandelruimte en een trappenpartij. De hele zone heeft een energetische vibe.

Hoe diep is het water?

De diepte varieert afhankelijk van de regenval, maar standaard zijn dit de afmetingen: Put 4m, het water is ongeveer 1m. Dit laat een 3tal meter muur zichtbaar. Er is een terugslagklep aanwezig in de put, dus 'overlopen' is technisch onmogelijk.

Wie is de eigenaar?

Het bastion is eigendom van de Stad. Activiteiten op de deze locatie worden telkens met de betrokken diensten besproken en afgestemd. Dit proces kan dus meestal niet op 1-2-3 maar neemt een beetje tijd in beslag. Activiteiten worden dus best op tijd besproken en afgestemd.

Kunnen we het bastion als podium gebruiken?

Dit zou intern besproken moeten worden met meerdere stadsdiensten, dit wegens de voor de hand liggende veiligheidskwesties. Het is dus zeker niet de vlotste procedure en heeft specifieke toelating nodig. Veiligheid gaat altijd voor.

Is de locatie gehorig?

Eigenlijk valt dat goed mee. Er is een rijweg nabij, maar de ruimte tussen deze baan en het bastion is groot genoeg om het geluid goed in te perken.

**INTER
LINIE**

Een weetje over de locatie: in 2021-2022 vonden er opgravingen plaats tijdens de werken aan de kaaien. Daarbij zijn toen heel wat skeletten gevonden. Iets verderop van het bastion stond in het verleden de St. Michielsabdij. Het was in die tijd gangbaar dat overledenen dichtbij de kerk begraven werden. Het mag dus niet verbazen dat er heel wat parochianen + de broeders van de abdij zelf daar ten grave werden gelegd. Er zal nog onderzoek worden verricht op enkele van de skeletten om uit te zoeken hoe ver terug in het verleden ze gaan.

**INTER
LINIE**

Fort Lier

Indrukken en opmerkingen uit de gesprekken:

- De natuur neemt het over!
- Een buitenlocatie, logistiek kan een uitdaging zijn.
- Er zijn wel verschillende schuttersverenigingen gevestigd in het fort (met +/- infrastructuur).
- Rekening houden met de vleermuizen (periode winterslaap).
- Rust
- Een kunstwerk dat ook door de natuur wordt overgenomen, ook vergaat?
- De gevolgen van de beschietingen tijdens de oorlog zijn nog goed zichtbaar, er zouden ook nog slachtoffers begraven kunnen liggen onder het puin.
- Binnenste van het fort is niet zomaar publiek toegankelijk, enkel toegang voor verenigingen die er zitten, rondleidingen gidsen, tijdens evenementen enz., het is eigendom van Stad Lier.

**INTER
LINIE**

Fort Lillo

Uit de gesprekken:

Idee kunstenaarsdorp, *artist in residence*. Wisselende kunstenaars, bv. om de twee maanden. In de tijd spreiden.

Zijn er atelier ruimte(s) beschikbaar? bv. kerk, kazemat, stadhuis, kruitmagazijn, molen ...

Zijn er overnachtingsmogelijkheden? bv. kazemat, stadhuis, bed & breakfast, bij mensen thuis of bv. op een woonboot in jachthaventje of kunstinstallatie op de fortgracht ? ...

Met de bewoners in gesprek gaan en ze betrekken. Lillo is een dorp en dat maakt het uniek. Samen kunst ontwikkelen.

Lillo heeft heel wat interessante ruimtes heeft voor kunstvormen binnen: leegstaande kerk als grootste ruimte 130 zitplaatsen, Kruitmagazijn 50 zitplaatsen, Kazemat 40 zitplaatsen, Stadhuis, Poldermuseum, caf es ? enz ...

Ruimtes buiten: pleintjes, grote open ruimte binnenfort tussen Kruitmagazijn en Officierswoningen, jachthaventje ...

Aansluiting zoeken bij bestaande initiatieven zoals Scheldefestival, Lillo boekendorp, rommelmarkt, Ganzenrijden ...

De omgeving leent zich ook tot wandelen buiten en rond het fort, bv. richting de Molen (ligt wat verder) en naastgelegen natuur- en overstromingsgebied en kan beter verbonden worden bv. door kunstenroute of een theaterwandeling.

**INTER
LINIE**

Thema water: Schelde en Sigmadijk, fortgracht, Waterbus, jachthaven, Fort Liefkenshoek aan de overkant ...

**INTER
LINIE**

Fort Liefkenshoek

Uit de gesprekken:

Reacties:

- Enthousiasme bij de kunstenaars, een aantal waren er al geweest ('maffe plek').
- 'Leuke plek om te denken en te werken'
- Ligging vlakbij De Schelde sprak aan
- Contrast bedrijvigheid haven vs rustige achterland (landbouw, natuur) sprak aan
- Vele historische verhaallijnen spraken aan
- Interesse voor de kleinere ruimtes (kazematten)

Ideeën: site zou zich volgens de kunstenaars goed kunnen lenen voor:

- Fotografie of videokunst
- Performance
- Muziek met 'iets van extra beleving'
- Theater in openlucht
- Een samenwerking tussen verschillende kunstenaars, disciplines
- Een samenwerking met tweelingfort Lillo aan de overzijde van de Schelde

Meest voorkomende vragen

- Bereikbaarheid? → waterbus (werd door velen interessant gevonden) + auto (aanwezigheid nieuw aangelegde parking)
- Is er een horecapunt aanwezig? → ja, een brasserie

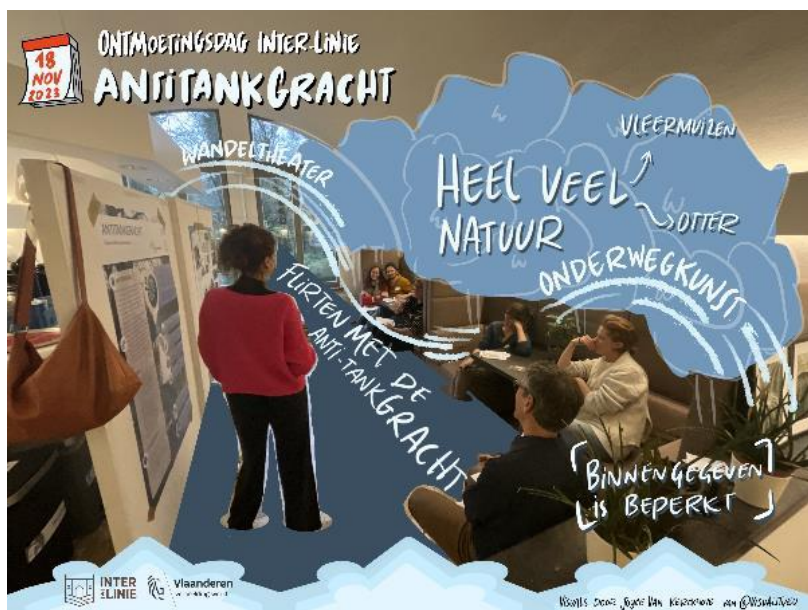
INTER LINIE

- Hoe gaat het artist in residence-systeem in zijn werk? → kunstenaar kan er blijven slapen, er is een douche aanwezig. 's Avonds – 's nachts wordt het fort afgesloten. Een conciërge woont met zijn gezin op het domein (kunstenaar dus ook niet volledig alleen).
- Welke ingrepen kunnen / mogen op het domein / op het water (De Schelde) gebeuren? → valt te bekijken / bespreken. Om te kunnen antwoorden moeten de vragen concreter zijn.
- Vraag of er financiële en/of organisatorische ondersteuning is.

**INTER
LINIE**

Antitankgracht

Er waren wel wat vragen over binnenlocaties langsheen de ATG, maar de wandel- en fietsweg langsheen de gracht gaf toch het meeste inspiratie. Wandel- of fiets-theater of -concerten, waarbij op verschillende plaatsen acteurs of muzikanten het publiek opwachten of, nog gedurfter, een theater dat 'meewandelt' en waar je als wandelaar door de acteurs letterlijk wordt meegenomen.

Vervolg

Januari – februari 2024	Plaatsbezoeken van kunstenaars aan de erfgoedlocaties. Je kan vanaf januari online inschrijven voor een groepsbezoek via https://www.rldv.be/agenda/ . Voor een individueel gesprek (voor wie al een concreter idee heeft) kan je een afspraak plannen met de contactpersoon per locatie (gegevens hieronder).
Maart - april 2024	1 ^e voorstellen projecten uitwerken, de kunstenaar en de contactpersonen van de locatie gaan samen aan tafel zitten. De kunstenaar dient het formulier projectaanvraag in tegen 01/04/2024. Hier wordt feedback op gegeven door de stuurgroep om tot een definitief project te komen.
Mei – september 2024	Verdere voorbereiding, uitvoeren projecten, publieksmomenten...
Open Monumentendag 2024	Op zondag 8 september 2024 een eerste gedeeld toonmoment (mag ook een pop up/ work in progress zijn)
Open Monumentendag 2025	2 ^e toonmoment

Contactgegevens militair erfgoedlocaties

Voor een afspraak met Fort Liefkenshoek contacteer Ines De Smet via mail/tel Ines.De.Smet@Beveren.be of 03 750 15 96

Voor een afspraak met Fort Duffel contacteer Erfgoedcel Rivier&Land via erfgoed@igemo.be

Voor een afspraak met Fort Lillo contacteer Pieter Linders pieter.linders@antwerpen.be en Frederick Bruneel Frederick.Bruneel@antwerpen.be

Voor een afspraak met de Antitankgracht contacteer Erfgoed Voorkempen via erfgoed@rldv.be en ines.vanlimbergen@rldv.be

Voor een afspraak met Fort Lier contacteer Erfgoedcel Kempens Karakter via wim@kempenskarakter.be en Visit Lier via info@visitlier.be

Voor een afspraak met Fort 5 Edegem contacteer Erfgoedcel Zuidrand via wannes.delaender@dezuidrand.be

**INTER
LINIE**

Voor een afspraak met Fort 8 Hoboken contacteer Dirk Wyns via dirk.wyns@antwerpen.be en Vera Caremans via vera.caremans@hotmail.com

Voor een afspraak met het Keizersbastion contacteer Stad Antwerpen dienst Archeologie via archeologie@antwerpen.be

Voor een afspraak met het Sint-Michielsbastion contacteer Stad Antwerpen dienst Archeologie via archeologie@antwerpen.be

Frequently Asked Questions

Zie de [FAQ op de website](#)

Voor **algemene vragen** over het project Inter_Linie kan je terecht bij Erfgoed Voorkepen op erfgoed@rldv.be en 03 312 87 11.